

Zenica/Travnik

Čovjek 1- Ja imam 36 godina i prije rata sam živio u općini Zenica.

Čovjek 2- Ja imam 34. godine. Ja sam živio u općini Travnik.

Čovjek 1- Prije rata život je bio tipično seljački. Ali smo mi, koji smo mlađi, završavali škole. Mi smo već išli u grad, jer u gradu je bila industrija. Ja sam završio tu školu u Zenici i pošao sam raditi u Željezari. I u Željezari imam rada, jedno trinaest godina do rata. Željezara je dobro poslovala. Živilo se, malo kuća, malo krava, poljoprivreda, tako da se moglo nekako živjeti. Nije bilo nešto solidno. Nisam nikad bio otišao na more...nije se moglo. Živilo se ono, od plate do plate. Vrlo je teško bilo naći posao. Inače, teško je naći dobar posao u gradu gdje je razvijena samo teška industrija. To je odmah znak da je težak život bio. Težak je i posao bio.

Odnosi među ljudima različiti religija bio je nako...suradivalo se onde, gdje se moralo suradivati, a išlo se onde, gdje se moralo ići. Bio je autobus, tu smo morali ići skupa; onda prodavnica, morali smo ići skupa. A da smo posjećivali jedni druge....to nismo.

Zašto? Pa, taj kontrast religija. Potpuno kontrast religija. Druga stvar, po meni je malo jača, to je taj mentalitet Muslimana. Vidjeli ste ovdje kakav je mentalitet Muslimana. Ja ne potcjenjujem nikoga, ali oni su ipak spremni na sve da bi došli do svog cilja, dok Hrvati, po meni, nisu ti ljudi. Inače, nismo se mi nikad kačili. Nikad.

Najveća je briga bilo naći dobar posao i stambeno se zbrinuti. Ja sam, na primjer, radio 14 godina u fabriki i nisam nikada mogao dobiti stan. Ni pomisliti. Nisam nikad mogao dobiti ni kredit da pravim kuću. Ipak je se to išlo po nekim drugim linijama, te neke zasluge, te ovaj, te onaj, eto tako...

Prije rata ja sam živio sa mamom,. Bilo nas je sedmero djece. Otac je umro mlad, tako da smo ostali, kapa do kape. I onda smo se snalazili kako je ko znao i umio. Od nas sedam, ja sam sam završio srednju školu. Tad je bilo teško školovati dijete u gradu, gdje je se plaćalo i prevoz i hrana. Nije mogao svako školovati dijete. Bilo je teško.

Osjetili smo da će biti rata u Bosni, kad je rat počeo u Sloveniji i Hrvatskoj. Pošto je bilo tu puno bivše Jugoslovenske Armije. Bilo je puno vojarni. I onda je još veći problem bio što su muslimanski čelnici, a za njima i narod, u početku tog rata mislili da neće biti rata u Bosni, da neće niti JNA dirati. Onda je išlo sve preko nas Hrvata, malobrojni Hrvata, jer nas je u Bosni vrlo malo.

U aprilu '92. godine nas je pustilo na naplaćeni dopust. I onda smo mi normalno, otišli kućama. Sve je bilo to, neizvjesnost, do toga datuma, malo se negdje išlo u Zenicu. Već su bile barikade. Postavili Hrvati, postavili Muslimani. Ovaj ne da ovome proći, ovaj onome. Stanovništvo većeg dijela Hrvata u Zenici se povuklo vamo gore, prema našem kraju. Jer to je već neka visina i tu je već je bio

stacioniran jedan veći broj Hrvata. Poslije toga smo se mi organizovali gore, u jednom selu. Jedno veliko hrvatsko selo. Tu smo se povukli svi, od Zenice prema gore. Tu smo imali neku hranu, zajedničku. I civili i ovo što je bilo vojske naše. U Zenicu smo prestali ići od 15. aprila '93. godine, od datuma uhićenja Totića. Kod nas je rat počeo, ja govorim za naš kraj, 15. Aprila '93. godine, kad je uhapšen pukovnik Živko Totić, zapovjednik HVO-a Zenica i kad je ubijena, masakrirana njegova pratnja. To je bilo u Podbrježju. To je sve trajalo do 7.6.93. godine, kad je bio prvi napad na to naše selo od muslimanske postrojbe. S naše strane ubijena su dva vojnika, i ranjeno je bilo pet. Pošto sam ja, baš u to vrijeme, bio vozač u sanitetu 7.6. naveče smo ih prebacili tajno, jer smo bili u obruču, do bolnice u Novoj Biloj.

Osmog šestog ujutro rano, u tri i petnaest, možda pola četiri, pošo je opći napad od strane Guče Gore. To vam dođe kao enklava jedna, gdje smo mi bili, pa je se to širilo sa svih strana: Guča Gora, Maljine, gdje je bio masakr četrdeset civila, Hrvata. Pod ovim, čukle je njegovo selo, Šužanj, Konjevići, Grahovčići i mi smoablokirani ovdje bili. 8.6. negdje oko 12 sati već smo bili u obruču na prostoru otprilike, možda, po mojoj procjeni nije bilo više od 500 kvadratnih metara. Tu je bilo od pet do šest tisuća civila, iz svih sela.

Čekali smo noć da se probijemo prema Novoj Biloj, jer to je bio hrvatski dio. Kod nas je bilo vrlo, vrlo loše, što se tiče oružja. Ako je neko imo u puški pet, šest metaka, to je bila premija. Mi smo samo branili civile. Morali smo braniti, kad smo imali oko pet, šest tisuća civila, i djece, i žena i ranjenika. Sve je to bilo na jednom mjestu, a moralo se probiti opet preko muslimanski položaja da bi došli do Nove Bile.

Ja sam se osjećao vrlo, vrlo, vrlo loše. Nisam normalno, nisam dobro podnjego taj rat, jer imam dvoje djece, ženu, majku bolesnu. U to vrijeme, taj dan, 8.6. ostalo je kod nas gore zarobljenih, iz mog sela civila oko stotinjak, uključujući tu i moju ženu i djecu i mater. Nisu mogli preći taj jedan kilometar čistine, brisanog prostora. I oni su tukli sa svih strana. Dva mjeseca nisam znao ni jesu li živi, ni gdje su. Nit su oni znali za mene. Moja žena, djeca i mama su bili zarobljeni na Ovnaku. Imala je opet sreće u nesreći. Imao sam tada malu bebu od četiri mjeseca. Ta mi curica mala bila bolesna puno i isti taj dan, sa njihovom vojnom policijom muslimanskom, došla u Zenicu. Tako da se spasila od tih tortura. Ja sam bio prešo već na ovu stranu.

Čovjek 2- Poslije toga izlaska iz obruča, prešli smo u Novu Bilu i to je se pošla formirati crta, da se ogradi Srednja Bosna. Tad je rat pravi već krenuo i nemaš druge. Pušku na rame i u rov, brani se. Svaki dan su napadi tekli iz dana u dan, u noć, kasno, rano, ujutro, non stop; mrtvi, ranjeni...

Ja sam bio od prvog dana u vojsci. Oba smo od prvog dana bili. Moro se priključiti. Već kasnije, '93. godine, u osmom i devetom mjesecu, tad se nije gledalo ko je, šta, jel mlad, star...bilo dosta ranjenih, bolnica je se punila. Nemaš dovoljno vojnika, nemaš hrane, nemaš municije.

Tad je sve bilo protiv Muslimana u Središnjoj Bosni. Jer, to je neki odnos bio možda jedan naprema deset, Muslimana i nas. Tako da je njima bio cilj spojiti Zenicu, Travnik...Jer s tim spajanjem sve bi proširili; Krosomaj, Bugojno... Sve to krenulo i zatvorili su nas ponovo u обруč u Srednjoj Bosni. Nismo imali izlaska nigdje iz Srednje Bosne. Do Busovače, do Novog Travnika tu je bilo stacionirano, šta ja znam, sve taj dio Hrvatski. Sve se tu na taj prostor skućilo. Nisi nigdje neki razmak imo veliki, da si imao prostora, da si se mogo kretat, šetat. Svugdje su snajperi bili, sa svih strana gađali. To što su se na drugoj strani nalazile naše bivše komšije, nije se tada puno ni razmišljalo. Jer, on kad ide mene ubit, ja nemam puno kad razmišljat. Ja sam imo neki prijatelja s one strane tamo što pucaju. U tom trenutku, da je bio moj rođeni brat, ako on mene želi ubiti, ubit ću i ja njega. Da je bilo ko naišo u ruke, ja bi njega, prije ja njega, neg on mene. Vode nisi imo, struje. Ništa živo. Non stop je to bilo, samo okruženje, napadi, ujutru, naveče, popodne... Jednu godinu je to trajalo tako. Sve je u njiovim bilo rukama; voda, struja, tako da nismo imali ništa od toga. To je trajalo do devedeset neke četvrte, februara mjeseca, nešto tako. Tad je neko primirje potpisano i tad je prestalo.

Naredba je došla "prestani s paljbom". Prestalo je se. Opet je jedno izvjesno vrijeme išlo se na crtu. Kasnije su pošli smanjivati broj nji, tako da je nekako zaživilo primirje. Al sve je to bilo opet napeto i svak je od nas očekivao krenut će ponovo. Samo čekaš kad će negdje neko...gledaš sve i samo čekaš ko će prvi opaliti. Nisu se trebali mješati, trebali su pustiti do kraja, da se razrješi situacija. Nego ovako ostalo sve ko što je bilo devedesete godine, kada je počelo. Do kraja rata sam bio vojnik. Pred sam dolazak ovdje odradio sam smjenu za HVO, tad sam se razdužio. I dalje sam pod vojnom obavezom. To mjesto smo napustili iz razloga što nemaš posla. Ovdje sam došo '95.godine, u oktobru mjesecu. Poso se pojavio neki. Poslije rata i onako teških muka, toga svega što se prošlo i doživilo, nije loše. Ali sve je to opet neizvjesnost neka. Ništa nije urađeno. Živiš ono, od danas do sutra. Sad trenutno ovdje posla ima. Ne stanujemo u kući. Stanujemo u zgradi ovdje. Stan neki od firme, i tako...

Nismo bili kod kuće. Da sam mogo se vratit, zapalio bi je. Ne bi je ostavio da je oni ruše, da je uništavaju, da pljačkaju. Radije bi je ja uništio. Nisam stigo. Pošto su znali da sam bio od prvog dana u HVO-u, ljudi su uništavali dio po dio, sistematsli. Čak su na kraju, kad nisu mogli ništa, onda su je minirali. Tako da nema nekog povratka. Nemam sigurnosti.

Ne bih se vratio u kuću, iz razloga jedinog, oni ili ja. Ne bi se više moglo život taj ponovit. Jer, prolila se tu krv mnoga. Treba proc narednih, šta ja znam, pet, šest generacija, da se to bar malo zaboravi. Jer moje djete ne može zaboravit. Ja ću mu to reći, zbog čega smo ovdje, zbog koga smo došli.

Još se to ne zna ništa. Slušam svaki dan neke vijesti. Pregovaraju, vode pregovore. Više nisi pametan, šta slušat, koga slušat. Krivac ima. Vrijeme će

pokazat ko je kriv. Sve do neke, recimo '88. godine, kolko-tolko je bilo dobro. A već te godine je krenulo, prvo nezadovoljstvo radnika, štrajkovi. Već tad je upala cijela, ona bivša Jugoslavija u neku ekonomsku krizu. To je se odrazilo i na nerad. Ljudi su imali vremena slobodnog, nisu imali šta radit, nego samo razmišljali: šta, kako, odakle. I tako je to počelo. Više je to politika nanijela.

Čovjek 1- Ja mislim da je najveći interes od rata, u ovoj politici imala međunarodna zajednica. Mi obični ljudi od toga nismo imali ništa. Mi svo svi gubitnici; i Hrvati, i Muslimani i Srbi. Ali je po mojoj procjeni imala svetska zajednica nešto.. Tu su sad ušli sa svojim bazama, sa svojim ljudima, sa svojim piunima. Sve nam oni sada komanduju i šefuju. Više mi ništa nemamo svoje. Od nas Hrvata, koliko je bilo u Bosni prije rata, nas je sad stjeralo na ispod 12 posto u Bosni. I to što je ostalo, opet smo mi krivi za ovaj rat. To ne da će doprinjet stabilizaciji stanja u Bosni, nego javlja se veći razdor. Međunarodna zajednica misli, što okrivljuje Hrvate samo, da će biti mira ovdje. Ovde baš zbog toga neće biti mira, ja vam garantujem, sigurno. Jer ovdje su Hrvati nezadovoljni, kako se ponaša prema njima međunarodna zajednica. Sutra kada bi otišla međunarodna snaga, odma bi došlo do konflikta. Sigurno vam kažem.

Da je okrivljeno bilo kolko Muslimana, Srba jest nešto, ali malo ih je tamo u Hagu. A Hrvati su svi otišli. I obećano im pošteno suđenje i brzo. Od toga nema ništa. I dan danas se hapse po Vitezu i po Srednjoj Bosni, Hrvati. To neće doprinjeti stabilizaciji stanja, sigurno vam kažem. To samo ide na gore. Jer, javlja se nezadovoljstvo u hrvatskom življu. I ovako nas je malo i htjelinehtjeli, mi moramo biti skupa i jedinstveni, ako hoćemo i ovoliko da ostanemo ovdje. Želja sedamdeset posto poštenih Hrvata je da izađe iz ove Bosne. E, dovde je to došlo. Ne vredi se više borit, ni politički, ni drugim sredstvima, kad si uvijek kriv.

Sad, slučajno kad bi bio rat, svi bi mi otišli. Ja bi prvi otišo. Ja bi otišo u Indoneziju, ne bi bio ovde. Moja su djeca preživjela velike traume. Ja ne bi želio da se više to doživi. I ovako je moja želja jedina, ako mognem ikad u Hrvatskoj kupit kuću i otić tamo.

Ja sam bosanski Hrvat, Hrvat iz Bosne i Hercegovine. To smo mi. Nacionalni identitet je važan. Važno nam je za opstanak ovde. Al nam ne daju. Nama niko ne da za pravo ništa. I međunarodna zajednica je izgleda stala na stranu muslimanske strane. Sve je u njihovim rukama. U njihovim rukama je i medij, kao najbitniji faktor u ovoj državi. Mediji govore dvije godine o toj preustroju radio-televizije Bosne i Hercegovine. I dan danas je muslimanska.

Po mom mišljenju, nacionalni identitet i religija je važna zato što jedino sa religijom i pod religijom mi se ujedinjavamo, da budemo, bar kolko tolko, bliski jedni drugima.

Lako je zavadit dva neškolorvana čovjeka, bez razlike iz koje religije on potiče. Ali, ja još nisam nikad sreo da su se posvađala dva doktora ili dva inženjera. Ipak je tu malo više inteligencije, kulture i pameti.

Što se tiče religije, narod osto na distanci, ako nije i više usmjeren sad prema crkvi nego prije. Ali obično, mi svi, kad gledamo, gledamo tuđe probleme. Više vidimo. Takav smo mi narod. Na primjer, prije ovog rata u Bosni, vi niste mogli naći Muslimanku koja je zamotana, zavijena. Sad vidite na svakom koraku, u Zenici, u Travniku, Muslimanku kojoj samo oči vidite. Ljudi koje poznajemo, koji nisu nikad nosili brade, oni sad nose brade. Ljudi su se malo okrenuli. Da se opstane, najbitnija je ekonomija. Ekonomija, otvaranje novih radnih mjesta. Lakše bi se rane prebolile. Kad ja imam pun stomak i moje dijete, bukvalno vam govorim, mene će manje zanimat politika. Kad ja imam svoje, osam sati u radnom vremenu, imamo kućicu, stan. Dođem kući, svi su sretni jer sam donjeo platu...manji su problemi. Ovako je to još teško, neizvjesno.

Čovjek 2- Ko i u početku rata, situacija je skoro ista, više manje ista. Samo se smjenjivaju, samo se svađaju, jedni druge. Politika se trebala odvojiti skroz od svega i onda u redu. Dok se god veže politika i ekonomija, to nema. Dok mene politika vodi šta ću ja radit, gdje ću i kud ću i dok mi određiva gdje ću živit. Pogotovo kad te međunarodna zajednica prisiljava na neke stvari diktatorat je zavela ovdje.

Na primjer, dođe i gleda kakve ću ja tablice imat. U ove četiri godine borio se za hrvatsku zajednicu, i sad nemam ništa. Natura ti tamo neke vlasti, bez veze. Ne volim ja to. Daj mi moje. Podjeli i pust me. Podjeli nas. Jednom riječju treba nas podjelit. Bosnu, ostavit kao Bosnu, nek je ona u cjelini. Nek se ona zove Bosna, ali je podijeli na tri dijela i zbogom. Mi ćemo se vezat ekonomski, surađivat ćemo. Živiećemo jedni pored drugih, ako možemo.

Čovjek 1- Ostali su ljudi isti. Promjenili samo odore. Promjenili su političke partije. Ja putujem svaki dan. Kad dođem na muslimansku teritoriju, ja već prezam. Strah me. Policija ako me uhvati, biće problema. On tebi pogleda dokumenat, vidi da si ti Hrvat, a on je Musliman i onda je to druga priča. On drukčije razmišlja. On ne gleda više ni svoj poso ni svoje ideale. On razmišlja samo o tome da si ti Hrvat, da si ti ustaša.

Čovjek 2- Kada bih ja došo kod vas i tebi zaveo neki red, zakon. Kažem: moraš ovako. Ne možeš onda napravit da taj red bude kvalitetan i mir da bude neki trajan. To je samo prividno.

Čovjek 1- Ima kod nas stara poslovice "brak na silu nikad nije uspio". To je logika. I ovdje na silu Federacija. Na silu država, nema države. Nikad je neće biti. Samo nova, neka nova Bosna u kojoj će imat svi svoj dio. Ovo ne valja ništa. Stara Jugoslavija, nikako. Ova sadašnja Bosna isto. Dok se ne podijeli ova Bosna, od nje nema ništa.

Moja nada i želja za vlastitu budućnost je, da više nikad rata ne bude nigdje, ni u kojoj zemlji. I da napokon jednom zavlada ovdje pravi mir i pravo poštenje, između ljudi sloga, privreda, ekonomija. To je najbitnije za opstanak. Da napokon,

međunarodna zajednica, od nje svi ovisimo, stane na stranu svih, kao što se predstavlja u svijetu. Da štiti sviju isto. Da pogledaju na sve strane isto. A osobno moja želja je, izaći iz ove Bosne, da se nikad ne vratim ovde. Samo ići odavde. Sretni su svi oni koji su se rodili van Bosne i koji su živjeli i odrasli bez rata.

<< Nazad